

העברית

רבעון בענייני הלשון העברית

מחזור סח • חוברת א • תשפ"א

עגנון, בר-אדון, תימני וחנווני שנזדמנו למעשה אחד: הערה לחוברת סז

בחוברת האחרונה של "העברית", באחת השיחות של פרופ' בר-אדון עם עגנון, מובא מפי עגנון מעשה נאה הנוגע לעברית של יהודי תימן.¹ ברשימה הקצרה הזאת רצוני להעיר על הנאמר שם ולהאיר אותו לקוראים בפנים אחרות מעט. המעשה מובא כאן שוב בתוך הקשרו. הדגשתי באות עבה את המילה שאני מבקש להעיר עליה:

בר-אדון: זה מביא אותנו לבעיה מעניינת אחרת, בעיית ההברה – בחירת ההברה הספרדית או ההברה האשכנזית, ואני יודע שלך יש הרבה מה לומר בנקודה זו, הן מבחינה סובייקטיבית הן מבחינה אובייקטיבית.
עגנון: אני נגעת בזה ב"בנערינו ובזקנינו".

ומבלי להוסיף הסבר כלשהו קפץ לעניין אחר כביכול:

עגנון: שמע, לפי עניות דעתי, מכל ההברות – אילו הייתי אני יכול לבחור, הייתי מקבל את ההברה התימנית שנתקלקלה בארץ. כי לא רק שהיא פה נתקלקלה, אלא גם נוסח התפילה נתקלקל. אני אספר לך איזה דבר יפה שאני סיפרתי לילון, שאני מחשיב אותו יותר מכל הפילולוגים, חוץ מר' שלוימה – אה, אתה יודע, הוא יודע עברית! תשמע, אני שאלתי תימני אחד: "מה עשית בחוץ לארץ?" – הוא אמר לי: "הייתי חנווני". שאלתי: "מה זה?" – [וענני] "שיש לו חנות". כך וכך. "חנווני". טוב, זה נכנס מאוד מאוד לליבי – "חנווני", כי ברוב כתבי היד כתוב...
מורג: "חַנוּנִי".

עגנון: לא. בלי שני וי"וים. בווי"ו אחד. הרבה בדקתי. אחרי שלושה-ארבעה חודשים שוב פעם אני נפגש עם האיש הזה, ואני שואל אותו: "ומה עשית בחוץ לארץ?" – הוא אומר: "הייתי חַנוּנִי" [כמקובל בדיבור הישראלי].

* אני מודה לידידי אלירן לוי ואמנון שפירא על שעזרוני בדעותיהם ובידיעותיהם לברר כמה פרטים המובאים כאן.

1. א' בר-אדון, שיחות עם עגנון על חברה ולשון, העברית סז (תש"ף), עמ' 62–63.

ועגנון מוסיף באכזבה: אז אתה מבין, תכף ומייד הוא כבר קיבל.

כלומר קיבל את ההשפעה, וקלקל את מסורתו – שלדעת עגנון הייתה נכונה יותר.

המעשה מובא גם בספרו של בר־אדון "ש"י עגנון ותחיית הלשון העברית" בשינויים קלים.² בגרסת הספר המילה בתשובתו הראשונה של התימני מנוקדת **חֲנוּנִי**, והיא היא הצורה שבגרסה האחרונה.

הסיפור וגם הניקוד מראים כי עגנון סבר שבמבטא התימני מילה זו פותחת בהברה פתוחה,³ והווי"ו היא אם קריאה בהברה השנייה. הוא התרשם מן ההגייה המיוחדת, וכך גם ביאר את הכתיב הרווח בכתבי היד של ספרות חז"ל – **חֲנוּנִי** בווי"ו אחת.

קרוב אצלי לוודאי שעגנון לא דק בתארו את מבטא המילה בפי ההוא תימני. המילה **חֲנוּנִי** לידתה בעברית של ספרות חז"ל, ובמסורת התימנים היא נקראת **חֲנוּנִי**.⁴ זו הגויה במבטא התימני *hanwoni* (בתעתיק פשוט). ההברה הראשונה סגורה בשווא נח, והווי"ו עיצורית. מסתבר שכך הייתה הגויה המילה גם בפי התימני, אבל עגנון לא קלט אותה כראוי. הוא חזר והגה את המילה לפני בר־אדון כשהוא ממיר את הדר־תנועה העולה⁵ *wo* בתנועה הפשוטה *u* ומצרף אותה לעיצור הקודם לה.⁶ יש במעשה הזה דוגמה יפה ל"קצר בתקשורת": אוזנו הגליציאנית של עגנון, שלא הייתה למודה בהגייה העברית־תימנית,⁷ פירשה את מה ששמעה כפי

2. ירושלים תשל"ח, עמ' 31–32, ושוב בעמ' 75.

3. או (בהתעלם מניקודו של בר־אדון בגרסת הספר) חטופה – ך.

4. ראו ד' יעקב, מסורת העברית שבפי יהודי דרום תימן: מערכת ההגה ולשון המשנה (עדה ולשון, לד), ירושלים תשע"ו, עמ' 161–162. כך הוא גם ניקודה של המילה בכתבי היד הטובים של המשנה, כלומר היא נתונה במשקל פֶּעֶלְן בתוספת יו"ד. במסורת תימן נשקלה באופן זה גם המילה שֶׁלְחָנִי, ואף יש הקוראים פֶּשְׁתָּנִי (רש"י לבראשית לז, א) על דרך זו.

5. על המושג הזה ראו י' בלאו, תורת ההגה והצורות של לשון המקרא, ירושלים תש"ע, עמ' 65.

6. כלומר *nu < nwo*. כיווץ של דר־תנועות עולות ידוע בעיקר מלשונות זרות. למשל זו התופעה שהביאה להגייה האנגלית המקובלת של מילים שכתביהן מעידים על הגייתן המקורית, כגון *answer* או *sword* (הן הגויות מעין *anser*, *sord*). כך יש להסביר גם את המקבילות בצרפתית למילים *question*, *quality* (מעין *kestiō*, *kalite*) ודומותיהן, או את המקבילה בלשונות הנורדיות למילה *wolf*, הפותחת בתנועת *ü* (או בתנועות פשוטות דומות).

7. שפת האם של עגנון היא יידיש, ובמדויק יותר – הלהג הדרום־מזרחי שלה. זו אינה מכירה את הפונמה *w* (ראו N. G. Jacobs, *Yiddish: A Linguistic Introduction*, Cambridge 2005, pp. 64, 90–97). עגנון מעיד על עצמו שלמד פולנית (שיש בה *w*) וגרמנית בשלב מאוחר (ש"י עגנון, מעצמי אל עצמי, ירושלים תשל"ו, עמ' 27).

שפירשה.⁸ הוא לא הכיר את מערכת ההגאים של ההגייה הזאת ואת יחסה למערכת התנועות הטברנית, ואף לא ידע לשקול את המילה בתבנית המורפולוגית הנכונה.

עגנון סבר שההגייה הזאת מכוונת למצוי בכתבי יד רבים, שאם לא כן הייתה המילה כתובה בשתי וי"וין. אף זה אינו מדויק לגמרי – על פי אתר מאגרים של המילון ההיסטורי (בסוגה "תלמוד ומדרש") 88 מתוך 209 היקרויות של הערך (כ-42 אחוז) כתובות בווי"ו כפולה.⁹ כאמור¹⁰ גם כתבי היד המנוקדים מוסרים חֲנוּוּני ומעידים על הווי"ו העיצורית.¹¹ נראה לי שהסיבה לכתיב החסר היא בידול גרפי: הרצף נוונ יוצר סדרה ארוכה של אותיות דומות, ועל כן נכתב בחסרון וי"ו אחת. חס ושלום, לא באתי למעט בערכו של בעל המעשה ולא בחינו של המעשה גופו. הלוא עגנון חי ופעל שנים רבות לפני שתועדה מסורת תימן ונחקרה ונתפרסמה, ולפני שהתפתחו הכלים הטכנולוגיים המאפשרים לנו לחקור את כתבי היד בנקל. סוף סוף צדק עגנון: המבטא התימני מושך את האוזן ואת הלב, מסורת הקריאה של המילה בפי יהודי תימן תואמת את עדותם של כתבי היד הטובים, ויש גם מקום להתעצב על אובדן המסורת המיוחדת בעברית הישראלית כהיתוך כסף בתוך כור. אבל לפי דרכנו עלה בידנו מעשה על גבי מעשה, והוא משקף את פערי המבטאים בין העדות ואת אופן תפיסתו של מבטא האחד באוזני זולתו.¹²

8. ייתכן שגם סבר שהיא נגזרת באופן ישיר יותר מן המילה חֲנוּוּת.
9. במשנה בכתב יד קאופמן רק פעם אחת מתוך 33 פעמים היא כתובה בווי"ו אחת.
10. לעיל הערה 4.
11. כפי שהעיר נכונה מורג שנכח בשיחה.
12. בספרות הבלשנית יש דוגמאות רבות לטמיעת רכיבים של לשון אחת בלשון אחרת בשינויים והתאמות, ואף במציאות היום-יומית יש דוגמאות לשיבושי הגייה של מילים זרות הנובעים ממערכת הגאים שונה של הדוברים. די להזכיר דוגמה קרובה להערתנו. הסופר חיים הזז היה קרוב בדעתו ליוצאי תימן והוכיח בספריו את שליטתו המרשימה בלשונם ובתרבותם עד דק, ואף על פי כן לא נמלט מקליטה לא נכונה של מטבעות הלשון התימניים. כך הביא בספרו את הצורה הנגזרת מן המילה מְאָרִי – מְרִיָה, בהוראת רבנות (ח' הזז, יעיש, ג, תל אביב תשכ"ח, עמ' 144), אך בפי יהודי תימן היא הגויה מְרִיָה (mawriyeh).